

*A. Grazhevskya, Post-graduate Student of Taras Shevchenko National University of Kyiv,
90 a, Vasylkivska Str., Kyiv, 03022, e-mail: anna.grazhevskya@gmx.de*

THE COMPARATIVE ANALYSIS OF THEORETICAL APPROACHES TO THE STUDY AND REGULATION OF RENTIER ECONOMY

Abstract. The rentier economy has emerged in Ukraine as a consequence of an inefficient institutional environment. The analysis of its nature along with social and economic consequences of its existence is crucial for the improvement of state regulation of the national economy.

The paper summarizes theoretical and methodological principles of research of rentier economy and suggests practical recommendations aimed at improvement of the rental policy in Ukraine.

The modern economic literature suggests two approaches to the analysis of the rentier economy. The proponents of the first approach focus their attention on the political and economic insights of the country's foreign affairs as a defining premise of the formation of the rentier economy. The negative social and economic consequences of the formation of such economy they relate to the effects of "Resource curse" and "Dutch disease". The supporters of the second approach draw parallels between the emergence of the rentier economy and certain peculiarities of the institutional environment of the country. They believe that the rentier economy distorts motivation of economic agents, facilitates corruption, increases shadow capital, etc.

The economic system, which was formed in Ukraine during the years of post-soviet transformations, is characterized by resource-based and export-oriented international integration and by dominance of the counterproductive rent-seeking behaviour of economic actors in all spheres of economic interaction. The reformation of such economy requires rejection of the narrow interpretation of rent for natural resources and recognition of multidimensionality of rent relations. Under such conditions complex rental policy must be aimed at restructuring and de-bureaucratization of the economy; provision of clearly defined property rights; reduction in the level of personification of contractual relations; implementation of efficient control over the actions of politicians; provision of punishment in case of corruptive actions; formation of an independent judiciary and gradual development of civil society.

Keywords: rentier economy, resource curse, Dutch disease, rent-seeking behavior.

УДК 330.837

*Р. Ф. Пустовійт, д-р екон. наук, професор, завідувач кафедри економіки та управління
Черкаського інституту банківської справи УБС НБУ,
вул. Сумгайтська, 19/1, м. Черкаси, 18029, e-mail: rfpustovit@gmail.com*

ЦИВІЛІЗАЦІЙНА ПРОЕКЦІЯ НА КОРУПЦІЙНУ СКЛАДОВУ КЛЕПТОКРАТИЧНОЇ ЕКОНОМІКИ

У запропонованій статті досліджено становлення та еволюцію клептократичної економіки на різних етапах соціально-економічного розвитку загальносвітової цивілізації. Особливо наголошено на корупційній основі як базовій складовій клептократичного економічного устрою.

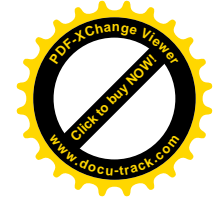
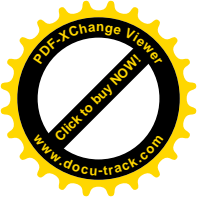
Ключові слова: клептократична економіка, цивілізаційні моделі клептократичної економіки, корупція, інституційне середовище, транзакційні витрати.

Постановка проблеми. Клептократична економіка як інституційний устрій зорієнтована на ключову функцію, яка пов'язана з отриманням багатства правлячою елітою шляхом упровадження неринкових транзакційних витрат для фірм і домогосподарств, підгрунтям яких є адміністративно-бюрократичне та політичне насильство. Для цього клептократичні держави створюють такі системи державного управління, що надають можновладцям можливості рентоорієнтованої поведінки, які перешкоджають функціонуванню реального сектору економіки та заохочують фінансово-спекулятивний. За таких обставин

транзакційні витрати перенацілені на адміністративне втручання в ринковий механізм, а не спрямовані на підвищення його ефективності, права власності не є чітко специфікованими, посилюється рівень невизначеності щодо правил і норм господарської поведінки, мотиваційна система бізнесової діяльності є спотвореною. Як наслідок, з одного боку спостерігається неефективний розподіл ресурсів і повільне економічне зростання (спад), а з іншого – перерозподіл доходу на користь правлячої еліти та її надмірне збагачення, що шкодить добробуту більшості населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій та не вирішені раніше частини проблеми. Власне питання корупційних чинників і їхнього

© Р. Ф. Пустовійт, 2015

негативного впливу на економічний розвиток є доволі досліджуваним серед українських науковців і вчених із далекого зарубіжжя. Як приклад, наукові праці В. Предборського, С. Лазаренка, О. Длугопольського, що аналізували критичні дії корупції на економіку держави, зокрема вітчизняну, та небезпеку тінізації соціально-економічних процесів. Що стосується зарубіжних публікацій, то у контексті пропонованої статті на особливу увагу заслуговують праці, у яких акцентовано увагу на клептократичних аспектах, а саме: наукові публікації С. Роуз-Екман [10], Дж. Кампоса [16], Й. Лабсдорфа [18], В. Блума [15].

Невирішена раніше частина проблеми визнається необхідністю систематизації та інституційної конкретизації еволюції клептократичної економіки, починаючи з давніх періодів людської цивілізації по теперішній час. Особливої важливості у сенсі зазначеної проблеми набуває можливість застосування інституційного підходу, який дозволяє досліджувати корупційний чинник з урахуванням транзакційних витрат, що набуває виняткової значущості для нинішньої української економіки.

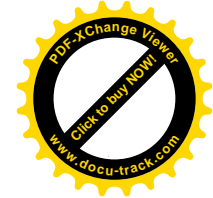
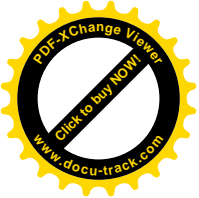
Тому **метою статті** є аналіз політико-економічного формування корупційного підґрунтя, що надалі трансформує державу та її економіку в клептократичну, визначення способів протидії та інституційних можливостей перетворень у спрямуванні до ринкової економіки на демократичних засадах.

Вклад основного матеріалу. Як правило, корупцію визначають як зловживання державною владою для отримання особистої вигоди [16, с. 9]. Термін “особиста вигода” означає привласнення грошей або цінних активів, придбання можливостей для збільшення владних повноважень або підвищення соціального статусу, одержання обіцянок щодо майбутніх благ чи переваг для родичів і друзів. Останнє також позначається термінами “фаворитизм” та “кумівство”. Що стосується державної (громадської, публічної) влади, то вона здійснюється в різних секторах, таких як: судова система, державні закупівлі, регулювання підприємницької діяльності та надання дозволів, приватизація, міжнародна торгівля, податкова система, виконання обов’язків у правоохоронних установах, надання комунальних послуг. У свою чергу термін “зловживання” відносимо до поведінки, яка відрізняється від формальних обов’язків, що визначаються державною посадою (обраною або призначеною), на відміну від неформальних правил, які визначаються суспільними очікуваннями або загальноприйнятими кодексами поведінки.

Інакше кажучи, коли корисливі інтереси так званої правлячої еліти реалізуються за рахунок громадян країни в цілому або, більш абстрактно, суспільних потреб.

Водночас сутність словосполучення “правляча еліта” відповідає низці критеріїв, які виокремлюють власне еліту як соціальну страту від інших соціальних груп за такими категоріями, як: привілейованість, популярність, статус, влада, багатство, доступ до владних інститутів держави. Тому в межах пропонованого аналізу більш доречним є застосування терміна “клептократична квазіеліта” [3, с. 10], яка є одним із фундаментальних факторів загострення суспільної та майнової нерівності у суспільстві, люмпенізації та бідності більшості населення країни, існування недемократичної влади меншості і яка самозбережується та самовідтворюється шляхом хабарницької бюрократизації державних і підприємницьких інститутів. Такі властивості категорії клептократії зближують її з плутократією та криміналітетом.

Загалом корупція призводить до порушень у функціонуванні певних або всіх сфер державного управління. Вирішального значення при цьому набуває те, що окремі особи або цілі підрозділи у сфері надання державно-бюрократичних послуг обслуговують власні корисливі інтереси, а не суспільство в цілому. У стандартній моделі “принципал – агент” ключовою причиною виникнення корупційних чинників у бюрократичній процедурі визначається чинник інформаційної асиметрії. Коли влада функціонує як принципал, то встановлює відповідні правила і ставить конкретні завдання перед агентами – чиновниками нижчого рівня. У свою чергу посадові особи визначаються як посередники між центральною владою і контрагентами, окремими домогосподарствами або фірмами. За таких обставин чиновник (агент) реалізує вказівки владного суб’єкта (принципала), взаємодіючи з приватною особою або фірмою. Принципал задає рамкові умови, спираючись на які агент, за відповідну винагороду, діє в інтересах клієнта в рамках відведених принципалом бюрократичних повноважень. Таким чином, корупція обмежує договірний простір для агентів і унеможливує їхню участь у некорупційних відносинах за таких причин: бюрократичні рішення не є стандартизованими, агент завжди володіє більшою інформацією, ніж принципал [18, с. 15, 16]. У системі державної влади вказане означає, що посадові особи, які володіють державно-владними повноваженнями і правами розпоряджатися ресурсами, використовують їх для особистого чи групового збагачення.

Але для того, щоб таким чином використовувати владні ресурси, необхідно захопити й утримати владу, створивши відповідний політичний режим, знову ж таки за допомогою корупційних можливостей.

Завершальною формою корупції є “захоплення держави” [7, с. 84], за якого державна влада приватизується правлячими політико-економічними угрупованнями. Владно-примусові повноваження, і види адміністративного ресурсу спрямовуються на захоплення природних ресурсів і землі, основних потоків фінансових коштів, державної та приватної власності та майна, найприбутковіших економічних активів (як у державному, так і в приватному секторі), а також найбільш впливових засобів поширення інформації. У “захопленій” державі політична та економічна корупція набуває системного характеру і стає основою функціонування держави, витісняючи конкуренцію та сприяючи утворенню монополій, підпорядкованих правлячим угрупованням, у політичній, економічній, інформаційній та інших сферах життєвості суспільства і держави.

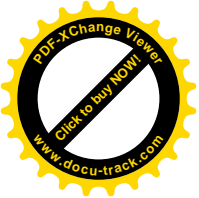
Хронологічно перші звістки про корупцію як фундаментальний чинник клептократичної економіки належать до держав елліністичного світу. Так, у 320-ті рр. до н. е. Клеомен, грецький намісник Єгипту, призначений Олександром Македонським, використав владні повноваження для того, щоб маніпулювати поставками зерна з Єгипту до Греції. Клеомен створив штучні перешкоди, що призвело до гострого дефіциту в грецьких містах, ціни на зерно зросли в багато разів, а населення опинилося на межі голодної смерті. Сам же грецький намісник Єгипту заробив на спекуляції величезні статки.

Інший приклад окреслюється клептократичною трансформацією римського суспільства, що відбувалася протягом II–I ст. до н. е. Так, сенатор середнього достатку Цицерон мав 10 палаців, 5 помешкань у Римі і 6 особняків за містом, для прогулянок можновладці використовували паланкіни, які супроводжували декілька десятків слуг. Першочергово корупція вразила земельні відносини, де вирішувалися питання розподілу між громадянами захоплених Римом земель. Усі землі, які конфіскувалися після військових експропріацій, за законом надходили в розпорядження римської держави, однак фактично більшу частину захоплювали римські сенатори та “вершники” – багаті громадяни, що не були сенаторами, але займали привілейоване становище у суспільстві [5, с. 11]. Протягом II ст. до н. е. римські громадяни неодноразово намагалися реалізувати заходи, спрямовані на запобігання

корупції, зокрема заборона для сенаторів займатися морською торгівлею, фінансовими операціями та казенними підрядами [5, с. 10], ухвалювалися – сучасною мовою – закони про розкіш, відповідно до яких коштовності обкладалися високими податками.

Клептократичні, на підґрунті корупційних чинників, соціально-економічні системи переважали в епоху Стародавнього та Нового царства в Єгипті (III–II тисячоліття до н. е.), в античності в Європі та Середземномор’ї (V ст. до н. е. – VI ст. н. е.), в епоху розквіту Візантії в X–XI ст., соціально-економічній еволюції у Західній Європі в XIII–XIV ст. Необхідною умовою започаткування “ранньої” клептократії, як правило, є активний розвиток зовнішньої торгівлі, побічним ефектом якої були масштабні фінансові і товарні спекуляції [6, с. 320]. У більш пізні часи, XV–XIX ст., у Європі вищезазначена система була трансформована в меркантилістську, у якій купці та фабриканти потребували і отримували у держави, за певних умов, ухвалення бенефіційних правил щодо регулювання джерел доходу за допомогою регламентів, субсидій, податків, ліцензій, що надавало привілей обраним виробникам і споживачам [11, с. 264].

У ті часи Європа внесла з раннього Середньовіччя віру в те, що правителі мають усебічні права опікуватися долями та справами своїх підданих, а процвітання і порядок у державі можливі лише за умов підпорядкування діяльності окремих людей і їхніх співтовариств вищим інтересам держави. Прерогативою середньовічних правителів була перевага особистого втручання в господарську діяльність своїх підданих, привілей у розподілі та перерозподілі ресурсів шляхом жорсткого регулювання. У середньовічній Англії це було відомо як “грамота” на привілей. Як наслідок, підприємницька діяльність була можливою лише для окремих осіб або груп, що мали приватні зв’язки з королівським двором і були здатні заплатити королю або його уряду за цей привілей. До кінця XVIII ст. меркантилістський апарат в Англії був цілковито корумпований. Указ від 1692 р. засвідчує, що в багатьох випадках контролери відвідували майстерні тільки для збирання обумовлених хабарів, а не для перевірки крамів. Майже всі інспектори, призначені гільдіями або державою, постійно звинувачувалися в корупції та нехтуванні професійними обов’язками. У свою чергу члени англійського парламенту, які наприкінці XVII ст. отримали право видавати дозволи на створення підприємств, також брали за це хабарі [13, с. 280–283].

Узагальнено майже всі економічні інститути меркантилістської системи були інфіковані корупцією, яка заохочувала до порушення законів, втрати поваги до правового порядку та сприяла зародженню тіньової економіки. Зрештою клептократичний устрій призвів до європейських революцій XVII – початку XX ст., коли досягли граничної межі суперечності системи, нездатної керувати розвитком підприємництва у нових соціальних і технологічних умовах, що унеможлилювали прогрес за корупційного підґрунтя. Так само в динаміці цивілізаційного генезису загинувши шести цивілізацій Східного Середземномор'я в кінці II тисячоліття до н. е., крах Західної Римської імперії наприкінці античності та імперії Хань у Китаї в II–III ст. н. е., руйнація держави вестготів в Іспанії в VII–VIII ст., загибель Візантії в VII ст., повторна її руйнація та кінець у XII–XV ст., занепад Московської Русі на початку XVII ст., “криза XIV століття” та “криза XVII століття” в Західній Європі, зникнення Речі Посполитої як самостійної держави в XVII–XVIII ст. відбувалися в умовах кризи корупції [5, с. 136].

Криза корупції визначається як масштабний економічний, демографічний, соціальний переламний момент, зумовлений концентрацією клептократичною квазіелітою економічної та політичної влади. Відмінними ознаками цієї кризи є стрімке зростання майнової нерівності, уповільнення або припинення темпів економічного зростання, загострення соціальної напруги в суспільстві, хаос і безладдя в країні.

Системно корупційні кризи відбуваються за такою послідовністю. На початковому етапі відбувається концентрація багатства та власності у незначній за чисельністю клептократичної квазіеліти і водночас загострюється соціальна вибухонебезпечність у суспільстві. Коли концентрація багатства і монополізація економіки досягає піку, розпочинається глибока соціально-економічна криза, спостерігається тотальна втеча активів з реального сектору та їхній переплив у тіньовий і фінансово-спекулятивний, надмірне падіння життєвого рівня населення, його всеохоплююче зубожіння. Майже в усіх вищезазначених історичних подіях міжусобна війна стає вірогідним підсумком клептократичної соціально-економічної кризи, що супроводжується вбивчою жорстокістю найбіднішого населення щодо заможних, фізичним знищенням останніх, грабунком і перерозподілом майна та багатств.

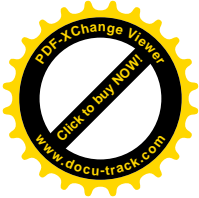
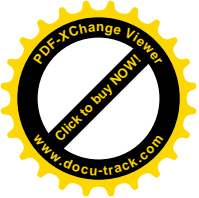
Зрозуміло, що повне або часткове знищення колишньої політичної еліти протягом міжусобних нещадних зіткнень і переділ її статків серед інших призводило до усунення видимої причини

соціального конфлікту та подальшого економічного відновлення. Однак примітивний перерозподіл майна не здатний ліквідувати інституційні чинники прискореного та несправедливого збагачення на підґрунті корупційної поведінки і через певний період часу розпочинався новий цикл корупції.

Але ті європейські країни, які інституційно обмежили корупційне свавілля влади і бюрократії, деполітизували правові та господарські інститути, вжили реальних заходів щодо демократизації суспільства, створили умови для розвитку підприємництва та прискорення технологічного прогресу, змогли ліквідувати “інституційну корупційну пастку”. При цьому сентенційними для пропонованого дослідження є два типи подальшої еволюції країн, що були згенеровані внаслідок руйнації клептократичних економік протягом XIX – початку XX ст.: Англія – приклад соціально-економічних трансформацій на підґрунті громадянської згоди, та Російська імперія, де відбулося насильницьке захоплення влади з подальшою громадянською війною, де репресії і соціальна конфронтація зрештою призвели до встановлення тоталітарного режиму.

Останній факт, безсумнівно, вказує на те, що чим більше стримуються сили, які прагнуть до прогресивних інституційних змін, тим з більшою імовірністю владу захопить деструктивна диктатура, яка встановить тоталітарну систему. У Російській імперії, на відміну від інших європейських країн, що здійснили необхідні інституційні реформи після наполеонівських війн, авторитаризм був збережений. Відсутність демократичного парламенту й уряду, упереджена судова система та жорстокий поліцейський режим, ускладнений доступ підприємництва до ринків, клептократична організація економічної системи призвели до захоплення влади більшовиками [13, с. 285].

Водночас наголосимо, що примітивний соціалізм, який був запроваджений більшовицькою владою, має фундаментальну особливість – нівелювання енергії підприємництва, що виявляється в будь-якій людській діяльності і деформує та гальмує процес створення і поширення інформації у суспільстві. Суб'єкти господарської діяльності замість того, щоб віднаходити можливості для отримання легального прибутку, витрачають час, зусилля, ініціативу на способи впливу на владні інституції з метою отримання преференцій і переваг. Звідси соціально-економічний прогрес, здатний до самокоординації, у ринкових умовах вульгаризується і підміняється процесом боротьби за владу, коли безперервне насильство та

конфлікти різноманітних індивідів і груп за інтересами, що прагнуть до верховенства, стають головним мотивом існування в суспільстві. Надалі технологія утримання влади передбачає виправдання політики примусу перед іншими членами суспільства шляхом репресивних заходів, пошуком і безпідставним покаранням “ворогів народу”. Деталі та конкретні особливості корупційної активності тих, хто перебуває при владі, залежатимуть від конкретного типу соціалізму: тоталітарного чи консервативного.

Оскільки соціалізм заснований на інституціоналізованій ворожості влади до громадян у вигляді примусових розпоряджень або наказів, часто спрямованих проти людської гідності, він призводить до заміни традиційного поняття закону на “закон”, сформований з чисельних адміністративних розпоряджень, інструкцій, наказів, які детально визначають поведінку кожної людини. Таким чином, з деградацією соціалізму закони в традиційному сенсі перестають бути настановою до дії, і цю роль привласнюють собі силові розпорядження чи накази владної псевдоеліти. При цьому сфера практичного застосування закону поступово зводиться до тих публічних сфер життя, яким правлячий режим надав ідеологічного підґрунтя.

За таких умов унеможлиблюється повноцінна специфікація прав власності, підприємства вимушені пристосовуватися до загальних абстрактних норм, а домогосподарства незадовільно засвоюють традиційні норми поведінки і не виконують їхніх вимог. Надалі громадяни оцінюють порушення формальних правил більшою мірою як такі, що заслуговують на схвалення, гідними наслідування та заохочення, і не вважають їх такими, що посягають на загальновизнану суспільством систему формальних інститутів і становлять загрозу для держави [12, с. 141–145]. Отже, більшовизм спонукає людей порушувати закон, позбавляє його реального змісту та дискредитує в очах суспільства.

Найнебезпечнішим є те, що сама клептократична владна верхівка з самого початку свого правління доволіно тлумачить формальні вимоги та переслідує власні корупційні інтереси. Підтвердженням такого висновку є два приклади.

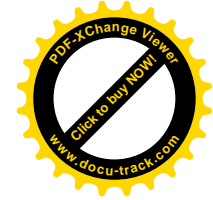
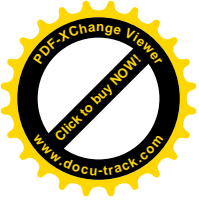
У грудні 1919 р. радянським урядом було прийнято рішення про початок будівництва 500 верстної залізниці, по якій можна було вивозити нафту з Казахстану в Саратовську губернію. Уже в квітні 1920 р., після зміни військово-політичної ситуації, це транспортування нафти виявилось непотрібним, але, підкреслимо, воно також було і неможливим, тому що вимагало ресурсів, яких

на той момент країна не мала у своєму розпорядженні і не могла отримати за рік, відведений для будівництва. Незважаючи на це, у 1920 р. уряд виділив на будівництво мільярд рублів готівкою ніби тому, що в умовах тотального дефіциту необхідні матеріали можна було купити тільки на чорному ринку. Повного аудиту цієї оборудки проведено не було, але існує вагоме припущення, що кошти було виведено на закордонні рахунки [14]. У жовтні 1921 р. будівництво було припинено.

Другий приклад стосується “паровозного замовлення”, коли у Швеції було замовлено 1 000 паровозів на підприємстві, яке до цього виробляло не більше 40 на рік і вимагало декількох років на розширення виробництва. У 1920 р. радянським урядом відразу ж було видано аванс 15 млн золотих рублів, а в цілому залізничне замовлення оцінювалось у суму 200 млн рублів золотом (більше чверті золотого запасу країни), які можна було витратити на те, щоб привести до ладу власні паровозобудівні заводи або, за тодішніми цінами, купити майже 10 пудів хліба кожному голодуючому. Водночас у Радянській Росії простоювало 1 200 паровозів і 40 тис. товарних вагонів. Примітним є той факт, що паровози були замовлені за ціною, що приблизно вдвічі перевищувала реальну [4].

У цілому в економіках радянського типу очевидним є фундаментальний конфлікт між ефективними правами власності, необхідними для зниження трансакційних витрат та економічного зростання, і функціонуючою системою специфікації активів, що запроваджена для максимізації ренти можновладцями, які привласнюють собі основну частку створеного багатства на противагу формі правління у вигляді представницької демократії. Саме правляча верхівка та її бюрократичний і поліцейський апарат отримують вищу заробітну плату, більше додаткових пільг, їхні символи соціального статусу першочергово фінансуються з державного бюджету [2, с. 121]. При цьому так зване спецпостачання вищої партійної, радянської, військової, інтелектуальної номенклатури становить найпомітнішу частину їхніх привілеїв, які були започатковані після захоплення влади більшовиками й удосконалювалися разом з формуванням радянської держави.

Вищий рівень державного постачання, наприклад у 1930-х рр., відображували розподільники для керівних працівників центральних установ, яким надавали кращий у країні пайок категорії “А”. Через ці розподільники забезпечувалися секретарі ЦК ВКП (б) і ЦК ВЛКСМ, голови та їх заступники ЦВК СРСР і Росії, РНК

СРСР і РРФСР, ВЦСПС, Центросоюзу, Держплану СРСР і РРФСР, Держбанку, наркоми та їхні заступники союзних і російських наркоматів, а також їхні сім'ї. Рангом нижче в ієрархії спецпостачання були розташовані розподільники відповідальних працівників центральних установ, які отримували пайок категорії "Б". Одяг і взуття номенклатура шила на замовлення в спеціальних майстернях: залежно від статусу у внутрішній ієрархії видавалися ордери на пошиття, які визначали кількість дозволених замовлень. Не викликає сумніву, що на практиці система привілеїв, аналогічна союзній і російській, була скопійована в республіках для керівних органів влади республіканського значення.

Ієрархія державного постачання, крім відмінності норм і асортименту, включала також категорії магазинів і ідалень, зокрема: закритий розподільник, закритий робочий кооператив, відділ робітничого постачання. Кожна група споживачів могла купити товари тільки у "своєму" розподільнику за певними цінами, який був недоступний "для чужака" з іншої групи.

Зарплата політичного керівництва була найвищою в країні, йому надавалися персональні пенсії та інші додаткові джерела грошових доходів. Так, для "допомоги" керівним працівникам створювалися "секретні грошові фонди". Крім квартир у місті, вищому керівництву, залежно від рангу владної вертикалі, надавалися державні дачі, замські будинки, вілли на курортах у Криму та на Кавказі, що утримувалися за державний рахунок. Водночас чисельність політичної еліти, до часу скасування карткової системи, яка отримувала пайок категорії "А", становила всього 4,5 тис. осіб; група відповідальних працівників, що отримували пайок літери "Б", разом з обласним, районним і міським активом Москви та Ленінграда – 41,5 тис.; інтелектуальна еліта – 1,9 тис. осіб [8, с. 100–108, 129, 130].

В оцінці матеріального становища радянської еліти існує обставина, яка є вирішальною для подальшого дослідження клептократичної економіки в адміністративно-командних умовах. Радянські можновладці не мали майже жодної приватної власності й існували лише за державні кошти – з втратою посади цілковито втрачався соціальний статус і матеріальні привілеї. Саме ненадійність прав номенклатури на придбане благополуччя породила горбачовські псевдоринкові реформи, які в першу чергу мали на меті створити приватну власність номенклатури, відокремити її від державної власності. Еліта прагнула до приватизації джерел свого матеріального добробуту та отримати право передавати його

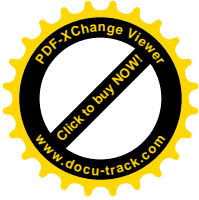
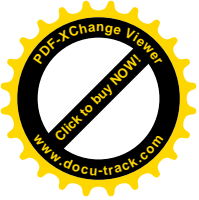
в спадщину, а не залишати наступнику разом з посадою.

Тому до реформ другої половини 1980-х років у хрущовській і, особливо, брежневській періоди спостерігається активне розростання горизонтальних бюрократичних зв'язків і вибудовування неформальних контактів у структурі адміністративно-бюрократичної та господарської владної системи. У цей час особливо поширення набувають нефінансові та деякою мірою фінансові різновиди заохочення зусиль того чи іншого чиновника, розширення корупційної взаємодії господарників з бюрократією, яка розпоряджалася розподілом дефіцитних ресурсів. Уже на початку 1970-х рр. спостерігаються умови, що призвели до виникнення "тіньової економіки" з її соціальною та майновою диференціацією суспільства.

Після проголошення горбачовської перебудови в Україні при владі залишились не стільки прихильники комуністичної ідеології, скільки партійно-бюрократичний апарат з корисливими переконаннями. Водночас панівна еліта в республіках колишнього СРСР не мала ані уяви, ані матеріальних інтересів, щоб створити альтернативу минулим комуністичним структурам, і тому орієнтувалася на збереження влади, що надавала можливості для реалізації рентоорієнтованих інтересів за такими спрямуваннями.

Перший напрям – через так звані кооперативи. На початку реформ держава заохочувала створення кооперативів, нібито для запровадження конкурентних умов з державним сектором для збільшення виробництва товарів і послуг та протидії дефіциту. Уже до жовтня 1991 р. було створено понад 2 500 кооперативів, але тільки 20 % з них функціонували у реальному виробництві, інші – у сфері торгівлі. Більшість із цих підприємств були зареєстровані як малі та з акціонерним капіталом, а їхньою особливістю було те, що їх реальними власниками були представники колишньої партійної та державної номенклатури, а також кримінальні суб'єкти. Водночас багато кооперативів були засновані як приватні структури при функціонуючих державних підприємствах і виробництвах і в умовах дефіциту лише реалізовували товари та послуги за завищеними в багато разів цінами.

Другий засіб збагачення спостерігався в експортно-імпортних галузях. Зокрема після відміни державної монополії на операції у сфері зовнішньої торгівлі та лібералізації, з 1987 р., зовнішніх трансакцій, сировина та мінеральні ресурси експортувалися за кордон за цінами нижчими, ніж ціни на світовому ринку. Натомість

імпортувалися товари широкого вжитку. Але нерегульований експорт призвів до зникнення товарів, у виробництві яких країна була раніше самодостатньою.

Третє спрямування рентного збагачення колишньої державно-партійної номенклатури та криміналітету стали акціонерні підприємства з іноземним капіталом. До кінця 1991 р. майже 60 % з них функціонували у торгівлі, а не в галузях реального виробництва [17, с. 167–169].

Четвертий напрям – приватизація. Протягом так званої приватизації сформувалася коаліція дуже заможних власників активів, що ініціювали політичні пертурбації, які призвели до, безумовно, негативних наслідків з точки зору ослаблення процесу ринкових реформ. Необхідно визнати, що здійснена приватизація в 1990-х рр. є ще одним прикладом клептократичної політики, яка за визначальну мету мала перерозподіл суспільного багатства. Зазначене пояснюється такими причинами: у результаті приватизації найцінніші державні активи привласнила невелика група наблнжених до влади осіб, яка протидіяла становленню реальної демократії та здійсненню економічної політики на користь суспільства; доходи від приватизованих підприємств розподілялися неправомірно, що значно посилювало майнову нерівність; концентрація активів і величезна корупційна рента дозволили недемократичним структурам встановити контроль над економікою.

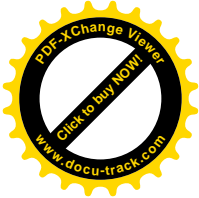
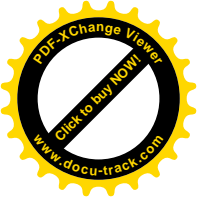
Як наслідок, в Україні із здобуттям незалежності відбувається “декаданс псевдоеліти” [3, с. 194], представники якої повністю занурюються в процес неправомірного збагачення, а політична діяльність втрачає свої соціальні орієнтири і починає продукувати дії, що є ворожими щодо інтересів громадян, та вдаватися до репресивних заходів державного і політичного управління: впровадження цензури, пригнічення свободи думки, обмеження діяльності організованої опозиції, опора на силові структури. Водночас корупцією вражені всі гілки влади, особливо діяльність, що пов’язана з використанням бюджетних коштів, землекористуванням, ліцензуванням і податковим контролем. За різними оцінками, за останні роки у середньому через корупційні схеми державний бюджет втрачав від 160 до 250 млрд грн. на рік [1]. За оцінками міжнародної організації Transparency International у 2013 р. видатки українських чиновників рівня прем’єр-міністра – перший заступник міністра перевищували офіційний задекларований дохід від 15 до 300 разів [9].

Висновки. Отже, клептократичний устрій економіки призводить до неефективного розпо-

ділу ресурсів і формування неринкових цін, що так само зумовлює неможливість досягнення найкращих результатів використання ресурсів (Х-неефективність). Наприклад, корупційні тарифний захист або субсидування призводять до збільшення прибутку конкретного економічного суб’єкта, але послаблюють стимули щодо зниження витрат виробництва в цілому. Додамо, що, якщо при цьому тариф поєднаний з монополними привілеями, то цей негативний ефект буде ще потужнішим. Особливо значна Х-неефективність притаманна державному сектору, де чиновники виявляють надмірну винахідливість щодо методів і інструментів надання бюрократичних послуг та інституційного оформлення корупційної діяльності. “Хижацька” бюрократія в умовах тотальної безкарності вибудовує корупційну вертикаль влади, яку очільник клептократичної держави інституціоналізує за визначеними ним неформальними правилами. Особливо небезпечним для розвитку економіки є те, що “хижацька поведінка клептократичної держави” негативно впливає на інноваційну діяльність, навіть більшою мірою, ніж на поточне виробництво. Для того, щоб розпочати бізнес, новатору необхідно отримати безліч дозволів від адміністративно-контролюючих установ, а з огляду на те, що інноваційний попит на бюрократичні послуги є високим і нееластичним, він стає першорядним об’єктом корупції.

Для усунення корупційного підґрунтя клептократичної економіки, з огляду на її історичну еволюцію, насамперед необхідно ліквідувати інституційні перешкоди, що заважають об’єднанню легального і тіньового секторів економіки та забезпеченню їхньої інституційної формалізації. Це вимагає запровадження дієвих способів стримування владної еліти з метою обмеження корупційних зловживань уряду і наблнжених до нього панівної коаліції з особливими привілеями та бюрократичного апарату і сформувати інституційну конструкцію, за якої фірми та домогосподарства мають чітко специфіковані права власності, а також володіють можливостями захисту контрактних прав, що передбачені формальними інститутами. На особливу увагу також заслуговують способи контролю громадянським суспільством державної інформаційної політики та способів ухвалення законів, тобто того інституційного фундаменту, який гарантує відкритість інформації щодо дій владних інституцій.

Іншими не менш важливими факторами протидії клептократичній економіці є реформа оплати праці та “прозорий” добір працівників у

сектор державного управління на підставі лише їхніх професійних якостей. Водночас належить запровадити таку систему стимулів, яка персоналізує ефективність працівників у сфері забезпечення винагород і покарань, залежно від продуктивності. Синхронно ключовим стримувань-

ним засобом, який унеможливить корупційні наміри державних службовців, є надійна та незаангажована система постійно діючого моніторингу їхніх доходів і витрат, що передбачає незворотність жорсткого покарання за корупційні дії.

Список літератури

1. Бортник Р. Корупційний дохід чиновників становить близько 250 млрд грн. в рік [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.slovoidilo.ua/articles/6168/2014-12-06>.
2. Винецки Я. Почему экономические реформы в советской системе оказываются неудачными: подход с точки зрения прав собственности / Ян Винецки // Экономический вестник. – 2001. – № 1. – С. 117–146.
3. Гевелинг Л. Клептократия. Социально-политическое измерение коррупции в негативной экономике / Л. В. Гевелинг. – М. : Изд-во “Гуманитарий” Академии гуманитарных исследований, 2001. – 592 с.
4. Иголкин А. Ленинский нарком: у истоков советской коррупции / А. А. Иголкин // Новый исторический вестник. – 2004. – № 10.
5. Кузовков Ю. Мировая история коррупции. Том 1 / Ю. В. Кузовков. – М. : Аним-Пресс, 2010. – 137 с.
6. Кузовков Ю. Мировая история коррупции. Том 2 / Ю. В. Кузовков. – М. : Аним-Пресс, 2010. – 485 с.
7. Нисневич Ю. Многоликая коррупция и ее измерения в исследованиях международных организаций и международных отношений / Ю. Нисневич, Д. Стукал // Мировая экономика. – 2012. – № 3 – С. 83–90.
8. Осокина Е. За фасадом “сталинского изобилия”: распределение и рынок в снабжении населения в годы индустриализации. 1927–1941 / Е. А. Осокина. – М. : “Российская политическая энциклопедия” (РОССПЭН), 1999. – 271 с.
9. Рейтинг “честных”: топ-20 чиновников, живущих не по средствам [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://biz.liga.net/all/all/stati/2766987>.
10. Роуз-Екерман С. Корупція та урядування. Причини, наслідки та зміни / Сьюзен Роуз-Екерман. – К. : К.І.С., 2004. – 296 с.
11. Сміт А. Добробут нації. Дослідження про природу та причини добробуту нації / Адам Сміт. – К. : Port-Royal, 2001. – 594 с.
12. Сото де Х. У. Социализм, экономический расчет и предпринимательская функция / Хесус Уэрта де Сото ; пер. с англ. В Кошкина под ред. А. Куряева. – М., Челябинск : ИРИСЭН, Социум, 2008. – 488 с.
13. Сото де Э. Иной путь. Невидимая революция в мире / Эрнандо де Сото. – М. : Calallaxy, 1995. – 320 с.
14. Тайны века. Алгебра. Афера Ильича [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://rutracker.org/forum/viewtopic.php?t=21286>.
15. Bloom B. Criminalizing Cleptocracy? The ICC as Viable Tool in the Fight Against Grand Corruptions / Ben Bloom // American University International Law Review. – 2014. – Volume 29, Issue 3. – P. 628–656.
16. Campos J. The Many Faces of Corruption / J. Edgardo Campos, Sanjay Pradhan. – Washington : The International Bank of Reconstruction and Development, The World Bank, 2007. – 484 p.
17. Kotovsky G. The Former Soviet Union in the Era of Primitive Accumulation and Kleptocratic / Grigori Kotovsky // Rule Studies in Political Economy. – 1992. – Vol. 38. – P. 167–174.
18. Lambsdorff J. G. The Institutional Economics of Corruption and Reform: Theory, Evidence and Policy / Johann Graf Lambsdorff. – Cambridge : Cambridge University Press, 2007. – 300 p.

Отримано 15.04.2015

*Р. Ф. Пустовийт, д-р екон. наук, професор, заведуючий кафедрою економіки і управління
Черкаського інституту банківського дела УБД НБУ,
ул. Сумгайтская, 19/1, г. Черкассы, 18029, e-mail: rfpustovit@gmail.com*

ЦИВИЛИЗАЦИОННАЯ ПРОЕКЦИЯ НА КОРРУПЦИОННУЮ СОСТАВЛЯЮЩУЮ КЛЕПТОКРАТИЧЕСКОЙ ЭКОНОМИКИ

Аннотация. В предлагаемой статье исследованы становление и эволюция клептократической экономики на различных этапах социально-экономического развития общемировой цивилизации. Особое внимание уделено коррупционной основе как базовой составляющей клептократического экономического устройства.

Ключевые слова: клептократическая экономика, цивилизационные модели клептократической экономики, коррупция, институциональная среда, транзакционные издержки.

R. F. Pustoviyt, Doctor of Economics, Professor, Head of the Department of Economics and Management of Cherkasy Banking Institute of the UB of the NBU, 19/1, Sumhaytska Str., Cherkasy, 18029, e-mail: rfpustovit@gmail.com

CIVILIZATIONAL PROJECTION ON CORRUPTION COMPONENT OF KLEPTOCRATIC ECONOMY

Abstract. Kleptocratic economy as institutional arrangement is focused on key function, which is associated with getting rich by ruling elite through the introduction of non-market transactional expenditures for firms and households that are based on corruption factor. For this kleptocratic states create such a system of public administration, that provide magnates an opportunity of rent seeking, that interfere with the functioning of the real economy and encourage the redistribution of income in favor of the ruling elite.

Purpose is an analysis of political and economic corruption grounds formation and research of transformation of the economy of the state in the kleptocratic, determining ways to counter and institutional opportunities for transformation in directing a market economy based on democratic principles.

Methods are characterized by systematization and institutional specification of evolution of kleptocratic economy, from ancient periods of human civilization to the present. The possibility of using the institutional approach, that allows us to investigate the corruption factor, taking into account transaction costs, takes the particular importance in this case.

Kleptocratic economy system leads to inefficient allocation of resources and the formation of non-market prices, which leads to the inability to achieve the best results, the use of resources (X-inefficiency). Especially significant X-inefficiency is inherent in the public sector, where officials reveal excessive ingenuity on methods and tools of providing bureaucratic services and institutional framework of corruption.

To eliminate corruption grounds of kleptocratic economy, in view of its historical evolution first its needed to eliminate institutional obstacles to unification of legal and shadow sectors of the economy and ensuring of their institutional formalization. Special attention is also deserved by ways to control public information policy by civil society, ways of adopting laws, reform of pay and “transparent” selection of employees in public administration sector only on the basis of their professional skills. At the same time a key deterrent tool that will prevent corrupt intentions of public officials is reliable and not biased system of permanent monitoring of income and expenditure, which provides the irreversibility of hard punishment for corruption.

Keywords: kleptocratic economy, kleptocratic economy civilization models, corruption, institutional environment, transactional expenditures.

УДК 336:338.49

*М. В. Корнєєв, канд. екон. наук, доцент,
ДВНЗ “Українська академія банківської справи Національного банку України”,
вул. Петропавлівська, 57, м. Суми, 40000, e-mail: maxkorneev@ua.fm*

ОСОБЛИВОСТІ РУХУ ФІНАНСОВИХ РЕСУРСІВ В ІНДУСТРІАЛЬНІЙ І ФІНАНСОВІЙ ЕКОНОМІКАХ

Розглянуто окремі засади циклічного перебігу економічних процесів. Проаналізовано сучасні теорії економічних (бізнес) циклів. Визначено фінансову економіку як етап економічного розвитку. Охарактеризовано фактори посилення (послаблення) взаємодії фінансових потоків у економіці. Розкрито ефект мультиплікації фінансових потоків для окремих стадій економічного циклу. Досліджено специфіку руху фінансових ресурсів в індустріальній і фінансовій економіках. Здійснено порівняльну характеристику індустріальної та фінансової економік за рядом критеріїв (топология фінансового простору, співвідношення реального та фінансового секторів, особливості руху фінансових ресурсів, конвергенція фінансового та реального секторів, локальні кризи).

Ключові слова: фінансовий потік, індустріальна економіка, фінансова економіка, розвиток, економічний цикл, фінансовий сектор, реальний сектор.

Постановка проблеми. Сучасне економічне середовище характеризується високим рівнем невизначеності процесів, зростанням кількості та якості криз, збільшенням обсягу “мильних бульбашок” та особливо значущими наслідками їх “вибухів”. Поступове перетворення кризи на

економічну, хоч і не нагадує за послідовністю велику економічну депресію, по суті, має подібні наслідки. Рецесійні процеси поволі охоплюють весь світ – від країн із меншим рівнем економічного розвитку до високорозвинених. Вдалим винятком із кризових процесів залишається Китай, хоча і його економіка демонструє сповільнення економічного зростання. Загалом кризові процеси

© М. В. Корнєєв, 2015